

Анастасія Васілевіч

Купалавы п'есы на сённяяшній сцэне: шляхі адкрытыя

У студзені 1913 года Янка Купала едзе з Пецярбурга ў Вільнюс дзеля вечарынкi ў рабочым клубе «Сокал». Гэта выглядае дзіўным, але паддаецца тлумачэнню: менавіта тут адбудзецца прэм'ерны паказ «Паўлінкі» — першай п'есы Купалы. Беларускі музычна-драматычны гурток на чале з рэжысёрам Аляксандрам Бурбісам выбірае твор ужо дастаткова знакамітага паэта, і гэта гарантуе поспех. А вось у лютым Купала едзе ўжо не з Пецярбурга, а ў Пецярбург: Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў таксама ставіць п'есу.

Ролю Паўлінкі ў другім спектаклі выконвала Паўліна Мядзёлка — каханая Купалы. Так здарылася, што потым яе «ўвялі»¹ і ў першы. Пры пастаноўцы спектакля ў Пецярбургу аўтар сам дапамагаў размяркоўваць ролі і прысутнічаў на рэпетыцыях, таму і не дзіва, што Паўлінку сыграла Мядзёлка. Сцвярджаецца, што і п'еса была прысвечана ёй, захаваліся нават успаміны актрысы. Аднак, як лічаць навукоўцы, менавіта п'есу Купала пісаць не збіраўся — яна атрымалася з апавядання «А вербы шумелі».

Шлях Янкі Купалы да драматургіі быў цікавы — можна выказаць здагадку, што першую п'есу ён напісаў ад кахання. Але потым з тэатральным напрамкам зраслося, і творы для сцэны сталі пісацца можа і не ад кахання, але па любові. Для гэтага былі добрыя перадумовы: шмат якія вершы і паэмы Купалы ўяўляюць сабой быццам бы міні-п'есы, бо ў іх хапае драматургічнага канфлікту. Купалаўская паэзія карысталася поспехам і ў тэатральных колах: Ігнат Буйніцкі, ці «бацька беларускага тэатра», уключаў цэлыя блокі вершаў песняра ў знакамітыя беларускія вечарыны².

Ідэйную лінію народа, яго волі і долі Купала і далей адлюстроўваў у п'есах. Нават «Паўлінка», жанр якой пазначаны аўтарам як камедыя, набывае зусім не радасны фінал. Тут, як у Чэхава: камедыя зусім не камедыя, а хутчэй

трагедыя. «Паўлінка» працягвае традыцыі беларускай драматургіі XIX стагоддзя — Каятана Марашэўскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Каруся Каганца. Падзеі ў купалаўскай п'есе разгортваюцца ў народнай традыцыі — з сатырычным гумарам, песнямі ды танцамі. У цэнтры — прыгожая Паўлінка, да якой заляцаецца фанабэрысты шляхціц Адольф Быкоўскі. Але гераіня яго не кахае, а кахае Якіма Сароку — школьнага настаўніка, што не падабаецца бацькам Паўлінкі, бо занадта разумны. Вось і атрымліваецца: толькі збіраецца гераіня збегчы з каханым, а яго арыштавалі па даносе яе ж бацькоў. Канешне, было за што — за нацыянальныя ідэі. У жаданні волі і новага жыцця галоўным героям супрацьстаялі блізкія людзі, якія, так сталася, апынуліся па іншы бок барыкад. Вось Паўлінка і называе іх «звярамі сляпымі», бо прага да свабоды перамагае сямейныя пачуцці.

Лёгка для ўспрымання, народная па сваім характары, але разам з тым сацыяльна-палітычная, філасофская п'еса мела вялікі поспех і ставілася шмат разоў. Спектаклем паводле гэтага твора адкрылася Першае таварыства беларускай драмы і камедыі, якое ўзначальваў вядомы беларускі дзеяч Фларыян Ждановіч. Менавіта яно потым ператварылася ў Першы Беларускі драматычны тэатр (БДТ-1), якому ў 1944 годзе надалі імя Янкі Купалы. І гэта таксама не проста так: у тым жа 1944 годзе, калі тэатр знаходзіўся ў эвакуацыі ў Томску, рэжысёр Леў Літвінаў паставіў «Паўлінку». Але з радасным фіналам: Паўлінцы і Якіму ўдаецца ўцячы. У той момант, напрыканцы вайны, такая трактоўка была даволі актуальная і давала надзею на новае жыццё. З гэтага часу спектакль стаў візітнай карткай тэатра і да сёння захоўваецца ў рэпертуары. Зразумела, ён выглядае даволі «музейна», але заслугоўвае пэўнай увагі.

У 1913 годзе Купала піша вадэвіль «Прымакі» — такую ж сакавітую па мове і вымалёўцы характараў п'есу, як і «Паўлінка». Гісторыя пра дзве сямейныя пары, якія на раніцу чамусьці пераблыталіся месцамі і пайшлі шукаць свае сапраўдныя «палавінкі», напоўнена гумарам і

¹ У пачатку верасня 1913 года Паўліну Мядзёлку ўвялі на ролю Паўлінкі ў спектакль Беларускага музычна-драматычнага гуртка.

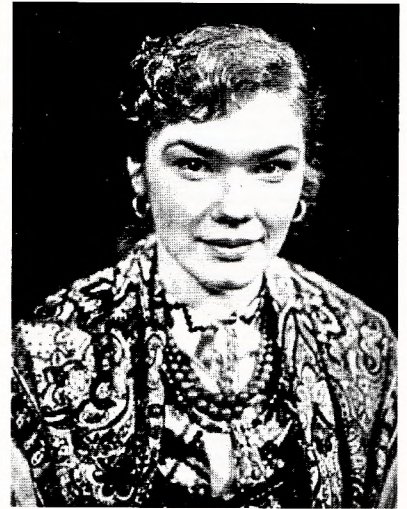
² Беларускія вечарыны — вечарыны, дзе звычайна паказвалі спектакль, выступаў хор, чыталі вершы і/ці танцавалі. Вечарыны былі прасякнуты нацыянальным духам, праводзіліся ў Вільні і некаторых беларускіх гарадах.

Паўлінка — Бірута Дакальская.
«Паўлінка», 1953—1963 гады.

Паўлінка — Ала Доўгая.
«Паўлінка», 1963—1982 гады.

Паўлінка — Зоя Белахвосцік.
«Паўлінка», 1982—2000 гады.

амаль пазбаўлена нейкіх намёкаў на сацыякультурнае жыццё Беларусі, што толькі адраджалася. Тым не менш спектаклі паводле гэтага твора таксама ўпадабалі глядачы. Але Янка Купала не адышоў ад тэмы роднай зямлі і свабоды: пасля «Прымакоў» у тым жа годзе ён бярэцца за драму «Раскіданае гняздо», якой ўжо не займаць вострасацыяльнай праблематыкі.

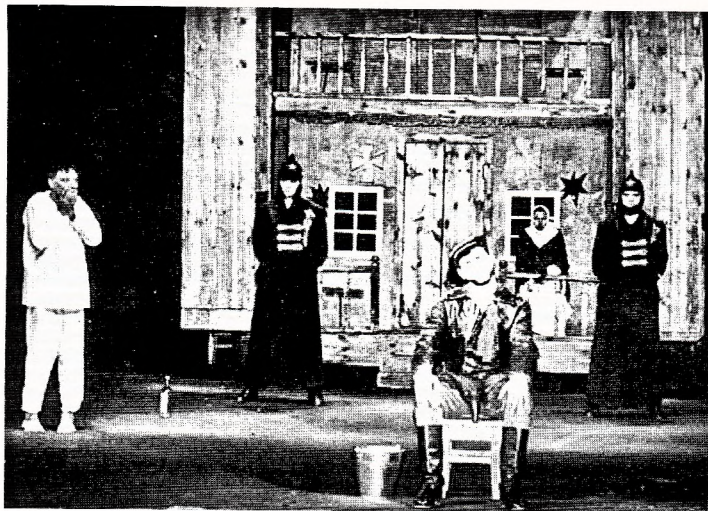
Дзеянне адбываецца ў сям'і Зяблікаў — прозвішча тут невыпадковае, і раскіданае гняздо — гэта раскіданая сям'я. У добрасумленнага селяніна Лявона гаспадар адбірае зямлю — і ён вырашае павесіцца. Яго жонка Марыля застаецца на руінах разбуранай хаты разам са сваімі дзецьмі — Сымонам, Зоськай, Данілкам, Аленкай і Юркам. У кожнага з іх свой спосаб выйсці са складаных абставін: скрыпач Данілка дапамагае маці і малодшым Аленцы ды Юрку збірацца ў дарогу, Зоська бегае да маладога паніча. А Сымон — свавольны малады мужчына, які доўга дамагаўся вярнуць хату, але выбраў іншы спосаб змагання з несправядлівай сістэмай: пайсці за Незнаёмым на «Вялікі сход! Па Бацькаўшчыну!!!», дзе будзе вырашацца жыццё тысяч людзей. Сабраўшыся, ён забярэ з сабой расчараваную, амаль звар'яцелую Зоську.

Свавольства паноў, жаданне роднай зямлі для людзей, а не для ўлады, барацьба за свабоду і волю — адны з галоўных тэм, што цікавяць Купала. Твор атрымаўся філасофскі, напоўнены

шматлікімі сімваламі і пры гэтым аўтабіяграфічны: продкаў паэта таксама выгналі з роднай сядзібы князі Вітгенштэйны.

На публікацыю Купала нават не прасіў дазволу, бо разумее, што яго не дадуць. Але праз чатыры гады пасля напісання п'еса была ўсё ж пастаўлена Фларыянам Ждановічам у тым жа Першым беларускім таварыстве драмы і камедыі. Акцэнт быў зроблены не на сацыяльны, а на бытавы пласт, тым не менш гэта ніяк не зніжала вострую праблематыку п'есы. Дарэчы, Ждановіча рэпрэсіравалі ў 1937 годзе.

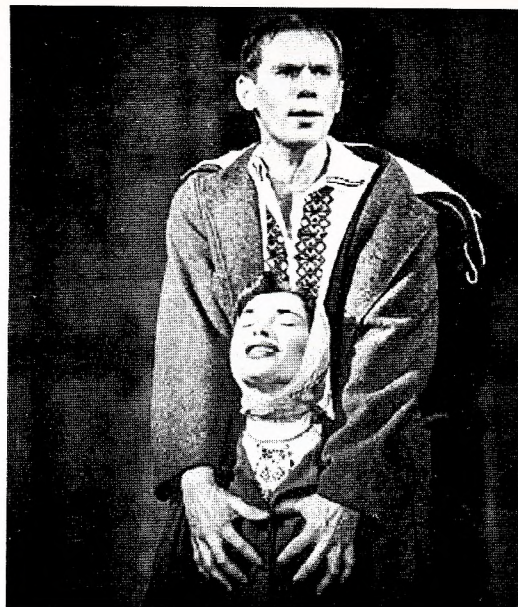
Пра складаныя часы прыладжвання, якія ў Беларусі гістарычна паўтараліся не раз, Янка Купала ў 1922 годзе напіша сатырычную камедыю «Тутэйшыя». Дзеянне адбываецца ў 1918—1920 гады, калі беларусаў напаткалі адна за адной акупацыі. Мікіта Зносак — герой без сумлення, які падстройваецца пад любыя жыццёвыя абставіны з дапамогай сваіх падхалімскіх здольнасцей. Быццам хамелеон змяняе ён свой светапогляд, адносіны да людзей, улады, толькі каб застацца сытым і жывым. Жаданне зразумелае, але ў п'есе яно прымае жудасныя формы і абарочваецца здрадай Радзіме, сям'і і, у першую чаргу, самому сабе. «Каб толькі не кранулі», даведзенае да абсурду, выклікае агіду. Па іншы бок — настаўнік Янка Здольнік. Як і ў «Паўлінцы», Купала робіць прадстаўніка вучонай прафесіі голасам справядлівасці. Канфлікт светапогляду герояў становіцца сацыяльным, філасофскім

Мікіта Зносак — Віктар Манаеў, начальнік патруля — Алег Гарбуз.
«Тутэйшыя», 1990 год.

канфліктам. Аўтар выступае супраць беспрынцыповасці, змагаецца супраць тутэйшасці дзеля чысціні беларускай будучыні. Бо, здаецца, не ведаеш, хто ты — дык трэба цябе пашкадаваць. Але часта тыя, хто называе сябе «тутэйшымі», аказваюцца прыстасаванцамі, бо насамрэч зусім не хочуць ведаць, хто яны — так зручней. Калі трэба — дык паляк, іншы раз — немец, а можа і ўвогуле: сённа — за цара, а заўтра — бальшавік.

Менавіта гэтая п'еса стала адной з самых знакавых у творчасці Купалы. Яе грамадзянскі пасыл быў настолькі моцны, што твор лічылі прасякнутым «ваяўнічай контррэвалюцыйнай ідэалогіяй беларускага буржуазнага нацыялізма»³ і пасля пастаноўкі 1926 года ў БДТ-1 забаранілі амаль на 70 гадоў. У 1982 годзе, да 100-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы, у Магілёўскім абласным драматычным тэатры Валерый Маслюк паспрабаваў паставіць п'есу — пасля другога паказу спектакль быў таксама зняты з рэпертуару. Але ў 1990 годзе ўжо ў тэатры імя Янкі Купалы рэжысёр Мікалай Пінігін узяўся за «Тутэйшых». Атрымалася не проста пастаноўка, а «цэлая эпоха, прычым не толькі ў нашым тэатральным існаванні, але — у беларускім культурным жыцці», як выказаўся паэт Леанід Дранько-Майсюк. Ролю Мікіты Зносака выконваў знакаміты беларускі акцёр Віктар Манаеў. Ён трактаваў героя як бязвольнага, пакрыўджанага і няшчаснага чалавека, што заблытаўся ў жыцці, — гэта дадала трагічныя ноты. У фінале спектакля дзіцячая калыска падымала бела-чырвона-белае палотнішча. Як у 1922 годзе, так і ў 1990-я

Янка Здольнік — Аляксандр Лабуш,
Аленка — Зоя Белавосцік.
«Тутэйшыя», 1990 год.

праблема чысціні нацыянальнага адраджэння стаяла вельмі востра — спектакль настолькі палюбіўся глядачам, што шмат хто хадзіў на яго некалькі разоў. «Тутэйшыя» атрымалі Дзяржаўную прэмію, а ў 2001 годзе былі зняты — не таму, што састарэлі, а зусім наадварот.

Гэта яшчэ раз пацвярджае, што творчасць Янкі Купалы заўсёды актуальная, бо з яго імем і творамі звязана ні многа ні мала нацыянальнае адраджэнне. На жаль, драматургічная творчасць беларускага песняра не заўсёды трапляе ў фокус чытачоў, а пры гэтым Купала таксама стаяў ля вытокаў прафесійнага беларускага тэатра.

Нядаўна ў Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі аднавілі спектакль Сяргея Кавальчыка па паэме Янкі Купалы «Адвечная песня». Яе вельмі любяць ставіць ва ўніверсітэцкіх тэатрах: вось і гэтай вясной студэнты Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў павезлі сваю «Адвечку», як назваюць твор на прафесійным жаргоне, на фестываль. Шляхі адкрытыя. ■

³ Вольскі, В. Праблемы сучаснай беларускай драматургі / В. Вольскі. — Мінск, 1934. — С. 14.